

## HJEMSTAVN OG IDENTITET.

Af Hermann Bausinger

Hugo von Hofmannsthal talte engang om det store "besvær med at løse ord fra deres faste men forkerte sammenhænge." Man opdager dette besvær, hvis talen er om hjemstavn, og man bemærker paradoksalt nok, at jo blødere det materiale er, som de består af, desto fastere og vanskeligt opløselige er sammenhængene. Hjemstavn: ordet forandrer tonefaldet, det får valøren til at skifte, der stadser sig ud, det smyger sig, det gemmer sig i krogene - det unddrager sig et hurtigt greb. Vi skal forsøge at få hold på det, idet vi vælger et bestemt sigtepunkt for vort perspektiv, som på sin side ganske vist iriserer: hjemstavn og identitet.

Hjemstavn og identitet - er det en harmonisk forbindelse, et spændingsforhold, en modsætning? Handler det om festtalerne og plakaternes sædvanlige stereotrick: at sige det samme på to måder? Er det et forsøg på at tale til to målgrupper: de gammeldags, for hvem stikordet hjemstavn udløser behagelige glade eller sentimentale fornemmelser og de moderne, for hvem det er en nydelse at give selv det simpleste en videnskabelig distance?

Naturligvis er det muligt at få begreberne til at dække hinanden. Identitet er, når det gælder den enkelte, den tilstand, hvor man er sig sit selv bevidst, hvor man aktivt er i stand til at forbinde det levende liv - det forgangne - med fremtiden, og hvor man er accepteret fuldtud af de andre - ens sociale netværk. I overført forstand har man da en hjemstavn. Omvendt: når man har defineret hjemstavn som "stedet for den dybeste fortrolighed", som "den intakte bevidstheds verden", så er hjemstavn ikke kun basis for identitet, men på en måde identitetens væsen.

Alligevel er begreberne forskellige. Hjemstavn peger på et rumligt forhold, hjemstavn er godt nok ikke strikt afgrænset men dog muligt at lokalisere i et fysisk rum. Derimod er identitet et spørgsmål om den indre struktur. At de to begreber hænger tæt sammen er resultatet af et ikke særlig gammelt udviklingsmønster.

Der skal ikke her foruddiskonteres definitioner, ud fra hvilke udviklingen kan måles ved at kontrastere eller trække dem fra hinanden. Forandringerne udtrykker sig ikke blot i selve sagsforholdet, men også begrebsligt, og det er måske netop det svært afgrænselige, som begrebernes dynamik vidner om.

Hvis man vil undersøge hjemstavnsbegrebet, støder man først på overvejende poetiske definitioner, som udover en vis varme oftest samtidig udtrykker distance: hjemstavn: "erindring om barndommen" (Böll), "scener fra tidligere i livet"

(Frisch), "en børnesygdom som angriber voksne" (Derschau), "et lidenskabeligt følelsesbegreb stik imod enhver fornuft" (Gabele), "en ad demagogernes markedsartikler" (Grass), "det skønneste navn for det tilbageblevne" (Martin Walser). Ingen af disse omskrivninger er forkerte. Men muligvis mærkes det på dem, at de er opstået for nogle år siden: de indeholder for megen tilbageskuen, for megen fortid. Det synes som om hjemstavnsbegrebet inden for de allerseneste år har fået en ny dimension som peger langt mere på nutiden og frem for alt også på fremtiden: "hjemstavnsprincippet som indbegrebet af håbets princip", som Ernst Bloch har udtrykt det i ét af sine sidste interviews.

Denne proces opstod ikke ud af de filosofiske ekskursors blå luft, men i den dagligdags betydning delvist "bag om ryggen på folk" og også bag om ryggen på de videnskabsmænd, der først ikke bemærkede forvandlingen, men som nu undrende betragter udviklingen og usikkert spørger, om de ikke forholder sig anticyklisk til denne konjunktur, og om de ikke bør forholde sig tavst over for så megen hjemstavn. Ændringerne er i hvert fald ikke alene udtryk for nye ideer, men også for helt nye konstellationer i virkeligheden.

Den nyeste udvikling kan tydeliggøres med et eksempel. Et journalistisk hovedprincip siger, at intet er kedeligere end gårsdagens aviser. Men så snart aviserne er fra i forgårs, bliver de igen interessante. Jeg henholder mig til et avisudklip fra 1951. På det tidspunkt var nettet mellem de adskilte zoneforvaltninger allerede gennemhullet; det kom til diskussion om den fremtidige grænsedragning og opdeling i forskellige dele af forbundsområdet. I den sydvestlige del blussede striden om den da nys opståede tanke om en sydveststat op, en idé som store dele af befolkningen specielt i det sydlige Baden var meget skeptiske over for. "Stuttgarter Zeitung" bragte dengang en karikatur som handlede om denne strid: I baggrunden af billedet ser man facaden af store fleretagers fabriksbygninger og rygende fabriksskorstene, og foran, fortabt i de moderne omgivelser, et lille bindingsværkshus med navnet "Villa Gammel-Baden". I døren står ejeren, Leo Wohleb, "gammelbadernes" førende hoved og specielt forbitrede forkæmper for et selvstændigt Sydbaden. Billedteksten: "Enhver købmand roser sine varer". Karikaturens hensigt var at latterliggøre politikerens Wohlebs (og med ham mange beboere i Schwarzwald og Oberrhein) selvstændighedsønsker: Se her hvor kummerligt og tarveligt dette Gammelbaden tager sig ud ved siden af det øvrige land med dets blomstrende erhvervsliv og ekspanderende industri...

Her drejer det sig ikke om en politisk vurdering af de gammelbadiske bestræbelser, som man i dag generelt vel bedømmer noget mere afmålt end dengang. Hvad der tæller her er karikaturens specifikke billedsprog, som man

dengang forstod, men som i dag i et tilsvarende tilfælde næppe ville blive forstået. I dag fatter man uvilkårligt en vis sympati for det lille bindingsværkshus, det virker pudsigt og dværgagtigt, men i de angivne omgivelser også en smule rebelsk, og det er imponerende, hvordan det insisterer på sig selv og ikke vil give plads for den såkaldt blomstrende industri og dermed en yderligere vandalisering af landskabet. De rygende ovne, i 1951 et alment accepteret symbol på det økonomiske opsving, den øgede velstand, den samfundsmæssige konsolidering - de virker i dag snarere truende. Det lille hus må man derimod nærmere kalde et stykke hjemstavn, som det gælder om at forsvare mod planlægningens og teknokratiets molok.

Godtnok indebærer også dette eksempel en fare for, at hjemstavn overvejende får noget med fortiden at gøre, at det indsnævres, at det udsondres fra arbejdsverdenen og hverdagen. Men det viser dog, at fremskridt og bevaring i dag på ejendommelig vis overlapper hinanden med en usikkerhed både til venstre og højre i det politiske landskab til følge. Og det viser, at den der taler om hjemstavn i dag ikke derved automatisk placerer sig i et sekterisk aflukke. Naturligvis overgiver man sig ikke uden tøven til det gamle, følelsesladede begreb hjemstavn; man er på vagt overfor, om ikke en venden sig herimod vil "afsløre sig som en modebestemt attitude", som "sentimentalt skaberi", der kun skal udfylde et tomrum - således har den unge østrigske skribent Gert Jonke udtrykt det. Og man hører også stadig de småskårnes bebrejdelser. Men som svar herpå lyder almindeligvis ikke længere opblæste fraser, som sværger til hjemstavns storhed, men et stilfærdigt og alligevel globalt: "small is beautiful". På trods heraf: kan man, skal man virkelig sige hjemstavn? Hvilken arv forvaltes her, hvilke prioriteter belaster begrebet?

Ifølge en velkendt forestilling havde folk tidligere langt mere hjemstavn. Hjemstavn - det er netop et kort udtryk for en *laus temporis aeti*. De virkelige billeder af fortiden, som socialhistorien og folkemindevidenskaben har kunnet rekonstruere, modsiger en sådan forestilling: her er der atter og atter tale om biografier om folk, der aldrig kunne være hjemme; og det er påfaldende, at begrebet hjemstavn næppe dukkede op nogetsteds før for 130 eller 140 år siden, først som en vag forskydning mod det hinsidige, som en himmelsk hjemstavn, eller i den entydige negation, når der i retsbegreberne og samfundspolitiske analyser tales om "de hjemstavnsløse".

Hjemstavnsløs: dette er ikke en følelsesmæssig men en præcis bestemmelse. Hjemstavn betød besiddelsen, ejendommen over hus og gård, grund og ager. "Den ny hjemstavn koster ham vel 10.000 gylden," hedder det et sted hos Jeremias

Gotthelf. Denne helt konkrete hjemstavn gjorde besidderne til ligestillede, fuldt-privilegerede landsbyfæller inden for landsbysamfundet. De andre havde godt nok visse krav til fødeegnen: de fattige skulle forsørges af fællesskabet. Men hvor dette, fx. i tider med massiv agrar-depression, førte til store vanskeligheder, så blev de udstødt, blev nægtet ophold, sendt væk under påskud: de blev nu i en grad, der overgik den snævre retslige definition, hjemstavnsløse.

I 1831 talte friherre von Stein i den vestfalske provinsiallanddag om den fare, "som opstår i det borgerlige samfund som følge af væksten i antallet af og krav fra den underste klasse. Denne klasse består i byerne af den hjemstavns- og ejendomsløse pøbel, på landet af massen af små husmænd, landarbejdere og daglejere; de nærer og fostrer i sig misundelse og havepsyge." Fra pøbelen på land og i by, fra de forarmede hjemstavnsløse rekrutteredes det industrielle proletariat. Det er kendt, hvor langsomt lovgivningen reagerer på de ændrede forhold. Hjemstavnsret - dette var dog stadig ikke retten til at få en hjemstavn; den sigtede i højere grad restriktivt på udelukkelsen af dem, der var fattige og som havde forladt deres oprindelsessted under tvang. Kun lidt efter lidt satte princippet om "opholdsstedets understøttelse" sig igennem; det betød dengang, at de der havde opholdt sig i to år i et lokalsamfund (lige meget hvorfra og hvor fattig han end var kommet) skulle understøttes. Først da blev den gamle hjemstavnsret overført i sociallovgivningens nye form.

Den nye retsnorm skabte imidlertid ikke i sig selv nogen hjemstavn for menneskene, selv hvis vi med hjemstavn blot forbinder en lille del af de positive følelsesnuancer, som er vokset sammen med begrebet. Masserne forblev hjemløse; hjemstavn forblev reservat for rige bønder, som havde en hjemstavn i gammeldags forstand, og for velstående borgere, der afmaterialiserede hjemstavnsbegrebet og gav det en følelsesmæssig og også tit sentimental drejning. Også den borgerlige befolkning var imidlertid mobiliseret i det 19. århundrede, var blevet revet bort fra fødeegnen og konfronteret med nye opgaver i nye omgivelser. Den udviklede en ny hjemstavnsforestilling. I midten af det 19. århundrede opstod i Sydvesttyskland sangen "Im schönsten Wiesengrunde", der også i dag gælder som hjemstavns-sang og som man ved festlige lejligheder stadigvæk hyppigt intonerer officielt eller istemmer spontant. Forfatter til sangen var den dengang 33-årige dommer Wilhelm Ganzhorn, hvis livsstationer gjorde den nye borgerlige mobilitet tydelig: Han blev født i Böblingen, voksede op i Sindelfingen, og studerede derefter i Tübingen og Heidelberg; dernæst var han ansat i Esslingen, i Stuttgart, i Backnang og i Neuenbürg - dér opstod sangen der i øvrigt ligeså vel kunne være blevet til i Aalen, Neckarsulm eller Cannstatt, hvor han senere arbejdede, og overalt i disse byer fandtes der også senere hjemstavnsforskere, der påtog sig at lokalisere den

"stille dal" i deres umiddelbare omegn. I virkeligheden handlede det imidlertid om en fritsvævende hjemstavn. "Im schönsten Wiesengrunde ist meiner Heimat Haus" - her klinger den gamle forestilling med: Hjemstavn som besiddelse, som fædrenehus, fædrengård. Men derefter udvider hjemstavnsbegrebet sig til at omfatte hele landskabet, stille dal, bækken, engene, blomsterne og fuglene - det drejer sig om klichéagtig romantisk natur, ophøjet af religiøse følelser; slutstrofen taler om "sidste vandring" på kirkegården, som dog netop også er en hjemlig kirkegård.

Hjemstavn er i dette tilfælde et kompensationsrum, i hvilket uheldene i ens eget liv kunne udjævnes, men i hvilket også behagelighederne fremtrådte overbetonet: Hjemstavn som udjævnet, smuk spadsereverden. I billeder og metaforer dannede de faste formler for det pittoreske sig dengang, formler som den dag i dag er målestok for denne forestilling om hjemstavn.

For hundrede år siden, i året 1879, skrev den badiske præst Heinrich Hansjakob (han var blevet 44!) sine "ungdomserindringer". Første kapitel bærer overskriften "Hjemstavn"; første sætning lyder: "Himmel på jorden er for menneskene den første ungdomstid, og paradiset i hvilket ungdommen fejrer sine 'guddommelige stunder' er hjemstavnen." Det er helt sikkert en bagudskuende koncept for hjemstavn, det er en sentimental almengørelse, der er blind for de sociale forskelle. Men i forhold til den borgerlige eksistens er det endnu ikke blot og bart en modverden, ikke nogen total idealisering, men derimod en overdrivelse af virkeligheden.

Henimod slutningen af det 19. århundrede udvikler hjemstavnen sig i stigende grad til at være modbillede, kontrastprogram. Omkring 1890 opstår den egentlige "hjemstavnsbevægelse": Ord som hjemstavnskunst, hjemstavnsroman, hjemstavnsbeskyttelse, hjemstavnskundskab opstod dengang; overalt blev der oprettet hjemstavnsforeninger. Modstanden mod byen - og det man mener er den industrielt prægede storby -, mod civilisation og industri bliver aggressiv. Hjemstavn bliver i stigende grad forbundet med forestillingerne om det landlige, hvor det på ingen måde altid er stilheden og vidden på landet, der er toneangivende, men nok så ofte den landlige rodfæstethed, bindingen til jorden, der endog bliver fejret i form af elementært bondestivsind. Hin tids hjemstavnsroman, bonderomanen, er på ingen måde først og fremmest sødladent-sentimental; den er nok så ofte brutal og kompromisløs, anviser ingen flugtvej ind i idyllen, men heroiserer derimod den tvangsmæssige underkastelse.

Tidspunktet for hjemstavnsbevægelsens tilblivelse er ikke tilfældig. For det første drejer det sig - det har Dieter Kramer udtrykkelig gjort opmærksom på - om en tid hvor det dyrkede land blev sat økonomisk på spil. I Tyskland, hvor starten

på industrialiseringen kom sent, åbnede industrien først i gründerperioden for adgangen til store landbrugsområder, og selv hvor dette ikke var tilfældet blev stadig mere arbejdskraft trukket bort fra landbrugsvirksomhed. Den frihandelspolitik, som blev indledt i det 19. århundredes sidste årti, medførte erhvervsmæssigt og indirekte også politisk indgreb. I denne situation var hjemstavnsbevægelsen en velkommen modbevægelse mod flugten fra og for opvurderingen af landet.

Dette specifikt landlige indhold hænger stadig væk ved hjemstavnsbegrebet. I et mærkelig forsnævret perspektiv blev byen i lang tid sat udenfor af repræsentanterne for hjemstavnsbevægelsen, og det der havde med landbrug at gøre blev idylliseret. I Weimar-perioden, men også i det 3. rige og i efterkrigsperioden, kan der anføres et overbevisende antal eksempler på en ideologisk forkælelse af bønderne, som den erhvervsmæssigt-strukturelle hjælp på ingen måde kunne følge med i.

Et andet motiv i hjemstavnsbevægelsen bliver synligt i og med at man vender sig mod den voksende internationalisme. Den snævrere forestilling om hjemstavn bliver organisk forbundet med orienteringen mod nationen, ja hjemstavn bliver i stigende grad smuglet ind i det billede af fædrelandet, som er bestemt af den nye nation. For 150 år siden skrev August Niemann fra Kiel om "Fædrelandskærlighedens væsen og funktion". Han skelnede endnu i dette skrift klart mellem hjemstavn og fædreland: "Hjemstavnen er mennesket henvist til, det er dér hvor han har begyndt sit fysiske liv. Sit fædreland søger den frie mand som sit frie valg. Hvor han har begrebet sit sædelige liv, hvor den borgerlige erkendelses lys er gået op for ham; hvor han har forstået det høje kald om at være, leve, virke som medlem af en statsfamilie og i denne som borger i verdensfamilien; hvor han, tro mod dette kald, har sluttet inderligt forbund med et land og et folk: dér er fædrelandet. Og denne altvirkende højtidsfølelse i en stræben én for alle, tro i ord og gerning til evig tid, kun lykkelig i den ligeledes lykkelige helhed - dette hjerteblod og livselement, denne vidunderkraft i enhver statssammenslutning kalder vi fædrelandskærlighed." Så vagt og irrationelt fædrelandskærlighed end bliver karakteriseret her - så er den dog endnu et tilkæmpet resultat. Lighedstegnet mellem hjemstavn = fædreland og hjemstavnskærlighed = fædrelandskærlighed, som i helt overvejende grad kommer i stand inden for det nye riges nationale horisont, henviser derimod til en uundgåelig fordring, ja til et naturligt princip.

Den arbejder, som man i realiteten afskar fra hjemstavn, og som ikke var tilfreds med en litterært-folkloristisk erstatningshjemstavns surrogat, han lod sig i øvrigt heller ikke uden videre besværgelse af det nationale tendensskifte. "Ibi patria, ubicumque bene" - det er stadigvæk temaet for skolestile, og det forventes almindeligvis, at skribenten i så fald drager i felten mod dette nydelsessygt og

umoralisk klingende princip. For arbejderne, der var hjemstavnsløse, var dette imidlertid en gyldig og nødvendig grundsætning, som igen og igen dukkede op i deres stridsskrifter. Dette betød imidlertid også, at det negative stikord hjemløshed blev stillet side om side med begrebet om mangel på fædreland. Wilhelm Heinrich Riehl møntede det allerede i 1850 på proletaren, så den tyske kejser ikke i 1895 var nødt til at opfinde det ildevarslende ord.

Den hjemstavnsbevægelse ved århundredskiftet, som var forankret i borgerskab og bondestand, bragte et forøget pres på arbejderbevægelsens internationalisme. Dens repræsentanter så i den helhedsmæssige hjemstavnsforestilling en strategi til undgåelse af konflikter; sociale modsætninger blev her tilsløret af et overgribende identifikationsmønster. I 1905 skrev Karl Frohme, at borgerskabet trækker "reaktionens triumfvogn", stiller "masserne op som klakører" og giver "sig ud for at være 'folk'". Dette var ikke bare en midlertidig konstatering; temaet lader sig konkretisere i billedet og forløbet af mange 'hjemstavns' arrangementer. Kai Detlev Sievers tydeliggjorde feks. dette i forbindelse med forløbet af 'Kieler ugen' omkring århundredskiftet; han citerer bl.a. den oppositionelle "Schleswig-Holsteinische Volkszeitung", der dengang skrev at det virkelige folk ikke råbte hurra, men tværtimod fulgte komedien op med megen skepsis; det har - iflg. bladet - gennemskuet dem, "som markerede folket..., og som til enhver tid er parat til af egen lomme at give faner, flag, hædersgaver og omgange."

Men så eftertrykkelig og entydigt håndgribelig modstanden mod den fædrelandsorienterede hjemstavnsfølelse end var i starten, så bliver nationen senest i forbindelse med 1. verdenskrig smuglet ind i store dele af arbejderklassen - og altså ikke bare i dens lederskab. Den nationale opgave stabiliserer hjemstavnsbevægelsen, giver efter 1918 "hjemstavnsfredningen" og "hjemstavnsplejen" et nyt opsving. Denne nationale orientering har indtil i dag været relativt konstant, hvilket feks. til stadighed udtrykker sig i konstateringen af at intet andet sprog skulle have et ord for hjemstavn (Heimat, o.a.) - hvorved et oversættelsesproblem bliver stiliseret til noget metafysisk.

En tredje tilsvarende konstant står i en - begrænset, tolerant og indkalkuleret - modsætning hertil. Omkring 1890, to årtier efter rigsgrundlæggelsen, var det muligt at opgøre gevinster og tab ved den nye politiske status. Farerne ved den - hidtil ukendte - centralisme i det politiske liv aftegnede sig. Identifikationen med det større fædreland ophævede - bl.a. og ikke mindst i borgerskabet - ikke loyaliteten mod de mindre fædrelande; den kunne ikke erstatte den hjemstavnsfølelse, der stammede fra den mindre omfattende region.

Før Det tyske Riges samling fandtes der tilstrækkelige tendenser til at ofre

også den kulturelle mangfoldighed til fordel for den politiske enhed - fra Jahns udkast til en "enhedsklædedragt" til bestræbelserne på at underkaste de små dialektale lodder en radikal sammenlægning. I 1834 offentliggjorde den unge tysker Ludolf Wienburg et skrift med den provokerende titel: "Skal det plattyske sprog plejes eller udryddes?" - og allerede i undertitlen gav han svaret: "Besvaret mod det første (altså plejen) og for det sidste" (altså udryddelsen). Wienburg vendte sig mod det plattyske, fordi det "hensætter den største del af befolkningen i Nordtyskland... til en tilstand af umyndighed, råhed og idéløshed og fordi det står i vejen for dannelsen, den rigtige dannelse". Dog indrømmer han: "Godsforvalter, præst, bibel, salmebog, katekismus, almanak" - altså alle disponible redskaber for dannelsen - "taler højtysk", og da børnene var skolepligtige, lærte de også at forstå højtysk. "Men alle ved", fortsætter han dadlende, "at plattysk forbliver deres livselement. De taler det med hinanden, hjemme, på marken, før og efter prædikenen. Det kommer ud af deres hjerter, de føler sig vel derved og forsikrer sig om, at de har det godt med det, hvilket bliver meget problematisk, så snart de taler højtysk". Og han fortsætter: plattysk er "en skranke for al stræben og livskraft, en dannelsens fjende". I dag forekommer denne følgeslutning at være en selvmodsigelse: "livselementet" som en "skranke for livskraften"; men den blev fremsat ud fra en dannelsesoptimisme med national - og for datiden fremskridtsvenlig - baggrund.

Jeg vil ikke give det udseende af, at man allerede i det 19. århundrede er i stand til præcist at periodisere den kulturelle udvikling i kraft af drastiske "usamtidigheder". Den litterære pleje af det plattyske i midten af det 19. århundrede viser netop, at der ikke kun fandtes en stræben efter at etablere en national enhedskultur. Og en Mecklenburger - der stammede fra Schwabenland - svarede allerede dengang Ludolf Wienberg, at et nedarvet sprog er "en sej ting" - "det har de bureaukratisk-monarkistiske folketilskærere og verdensforbedrere måttet erkende lige så vel som de revolutionære." Man kan dog spore en vis tendensforskydning, en accentforskydning: det ser ud som om, at der i tiden efter 1871 blev en stærkere interesse for at bevare i det mindste den kulturelle egneart i forhold til den politiske hovedstrømning. På den ene side som en statslig kalkuleret compensation, på den anden side fordi de moderne tendenser nødvendiggjorde regionalt forankrede livselementer. Den videnskabeligt understøttede sammensmeltning af de tyske befolkninger ophævede modsætningsforholdets centrifugale og centraliserende tendenser. Denne forestilling om sammensmeltning blev i Det tredje Rige ofte erfaret som den rene og skære karikatur.

Disse foreløbige forestillinger om hjemstavnen som omfattende lokalitet kan dog



ikke skjule den kendsgerning, at denne helhed i stadig højere grad forsvandt: paradoksalt, men forståeligt nok, førte den pointerede hjemstavnsbevægelse til, at hjemstavnen blev undersøgt på alle de områder, som særlig tydeligt lod sig forbinde med dette begreb. Her er der en tæt sammenhæng med folkemindevidenskaben, der i sin forsknings- og indsamlingspraksis forlængst har underlagt sig fagopsplitningen. Samlede fremstillinger udelukkede ikke kun væsentlige sociale områder, men forblev også undtagelsen - enkeltstående afhandlinger om folkesangen, folkedragten, bondegården, den såkaldt folkelige kunst osv. var det karakteristiske. Som i folkemindevidenskaben satte fagopdelingen sig også igennem i praksis inden for hjemstavnsbevægelsen. Der opstod et netværk af demonstrationsobjekter, som ofte var revet ud af deres hidtidige livssammenhæng - ofte var de sågar blevet skabt til dette sekundære formål. Mønstrer bliver helt tydeligt i forbindelse med de såkaldte hjemstavns- og folkedragtsforeninger, hvor det at iklæde sig folkedragt skal udtrykke hjemstavnsorientering og -sindelag. Dog kan man ikke sætte sådanne foreninger - eller de enkelte foreningers funktioner - på en simpel fællesnævner. Spektret går fra folkedragtsfetichisme til harmløst selskabeligt samvær. Men i praksis og i disse foreningers skrifter fremgår det dog tydeligt, hvorledes folkekulturens forskellige ydre bestanddele mere eller mindre bliver gjort til kendetegn for begrebet hjemstavn.

Når spørgsmålet i de senere års diskussioner har kredset om hjemstavnsbegrebets korrumpation, hænger det for det meste sammen med den nyeste udvikling, hvor den kommercielle ensretning og manipulation er blevet helt tydelig. Men faktisk er hjemstavnsbegrebet flertydigt og problematisk, efter at det er blevet tømt for de mere præcise rets- og ejendomsforestillinger. Den reformerende hensigt, som er kernen i mange af de forskellige bestræbelser blandt hjemstavnsbevægelserne, skal dog ikke undervurderes. Men disse bestræbelser bliver ofte kædet sammen med bestemte forestillinger om "det landlige", som ikke mere findes (og som aldrig har eksisteret i denne form). Der er tale om en besværgelse af det nære, det fortrolige, der dog er forbundet med det radikale nationale opbrud. Begrebet bliver bestemt af ydre former, af bestemte kulturgoder, og det bliver fremstillet, som om disse repræsenterer en enhed. Hjemstavn er i denne sammenhæng langthen blevet en kulisse.

Hermed er det så understreget, hvad der bliver helt tydeligt i de seneste år i kraft af de ændrede kommunikations- og samfundsbetingelser: udvendigørelsen af hjemstavnsbegrebet, et lavprismarked for massefremstillede hjemstavnsprodukter. Hjemstavnen - som dog tilsyneladende ikke kan adskilles fra de konkrete erfaringers område - bliver til en tumleplads for kulturindustrien, som uden ophold konstruerer kunstig identitet.

Her skal kort gøres opmærksom på hjemstavnsens rolle på schlager-området, som evergreen, der overlever de kortvarige hits:

Es liegt der Wald im letzten Abendschimmer,  
der Nebel steigt herauf vom Wiesengrund.  
Der alte Förster sitzt in seinem Zimmer  
und streichelt traumverloren seinen Hund.

Es hörte oft im Wald den Kuckuck schlagen,  
und in den Wipfeln hat der Wind gesaust.  
Oft hat der Sturm an regenschweren Tagen  
so wild sein grünbemoostes Dach umbraust.

Der Alte hat einst über diese Schwelle  
die junge Braut ins Försterhaus gebracht  
Und später hat ihn an der gleichen Stelle  
zum ersten Mal sein Söhnchen angelacht.

Dann klangen froh durchs Haus die Kinderlieder,  
die Zeit verging, geschieden musste sein.  
Der Sohn zog aus und kehrte niemals wieder.  
Dann starb die Frau, der Förster blieb allein.

Denne sang blev lavet som en parodi til en schwabisk havefest - men i løbet af kort tid var der solgt over 500.000 plader med den, fordi hjemstavnsfølelsen ikke kan udslettes, selv ikke når den optræder i form af en karikerende parodi. Og når Captain Starlight i dag i Hitparaden hvisker: "Hallo, hjemstavnsbase, vi har mistet kontakten med jer", så lyder det ikke som en teknisk information, men som en smægtende hjemstavnshilsen.

Hvad der ellers bliver falbudt i hjemstavnslook, skal ikke gengives her. Vi må indskrænke os til at kaste endnu et kort blik på hjemstavnsfilmen. Her var det ikke kun de ældre hjemstavnsfilm med Skovfogden, Malkepigen og Krybskytten, der i tresserne fik en overraskende renæssance. Selv en helt anden genre blev gennemsyret med hjemstavn. Jeg tænker på de film, hvor det for hovedpersonerne, iklædt korte skindbukser og malkepige dragt, går ud på at afføre sig disse hjemstavnskostumer. Den egnsbundne folkedragt indvirker åbenbart på fysiognomien, hvad der fik Willy Hellpach til at tale om "et folkedragtsansigt" - og dragten indvirker tilsyneladende også på andre legemsdele. Under alle omstændigheder signalerer den brede, sanselige frodighed, som springer omkring mellem kostalden og det ternede sengetøj over for biografpublikum, at dette er det

bayerske sceneri, der fra turismens tidligste dage har været garanti og udtryk for den typiske hjemstavn - frit efter det faste billede af Bayern, som Walter von Cube engang beskrev således: "Hele Bayern er fuld af alper, alperne er fulde af græsgange, græsgangene er fulde af malkepiger, og malkepigerne er fulde af uskyld".

Sådanne billeder og indsigter er udtryk for en rent ud sagt tvivlsom komik. Hos mig trænger der sig i det mindste det spørgsmål på, hvorfor og hvordan den fungerer. Willi Höfig har for seks år siden fremlagt en dokumentation og analyse af den tyske hjemstavnsfilm i årene 1947-1960. Her er der også aftrykt forskellige sceneeksempler, bl.a. en dialogprotokol fra filmen "Når heden blomstrer" fra 1960. Det elskende par, Anna og Rolf, ror over hedesøen. Anna taler om sin skinsyge, og Rolf gør hende klart, at den er ubegrundet. "I mellemtiden har hedemusikanterne, tre vagabonder, skjult sig ved bredden. De synger og spiller hedesangen:

Heimatland, Heide-land, dich nur lieb ich allein,  
 Nirgends auf der weiten Welt kann es schöner sein!  
 Heide-land, Heimatland, gehst mir nicht aus dem Sinn,  
 Dort wo meine Liebste wohnt und ich glücklich bin.  
 Es sah die grüne Heide das erste Stelldichein,  
 Dort küssten wir uns beide verliebt im Mondenschein.  
 Heide-land, Heimatland, gehst mir nicht aus dem Sinn,  
 Dort wo meine Liebste wohnt und ich glücklich bin.  
 Wenn die Heide blüht, blüht auch die Liebe  
 Für Dich und mich allein.  
 Wenn die Heide blüht, dann zieht die Liebe  
 In unsere Herzen ein!

Anna: "Jeg tror, at hvis jeg ville forlade dette sted for altid og ved afskeden så dette billede for mig - så ville jeg slet ikke kunne holde tanken ud!" Hun peger ud mod hedelandskabet; solnedgangen, enebærbuskene, modlyset.

Rolf: "Hvorfor fortæller du mig det?"

Anne: "Kunne du?"

Rolf kysser hende og siger så: "Landskabet kunne jeg give afkald på, men aldrig mere dig:"

(Man hører hedesangen)."

Dette lille udsnit tydeliggør den funktion, som hjemstavns-sceneriet har i denne

film. I sangen hedder det: "Heimatland, Heideiland, dich nur lieb ich allein". Men dialogen tager en anden vending: til syvende og sidst kommer det ikke an på landskabet, det drejer sig om kærligheden til et andet menneske, det drejer sig - generelt udtrykt - om et stykke sikkerhed og pålidelighed ved tilværelsen. Det fremtræder ganske vist ikke altid så tydeligt, men eksemplet her lader sig generalisere: Hjemstavn er et vagt, et mangetydigt symbol på intakte relationer. Det kan udtrykkes gennem landskabet eller dialekten, gennem folkedragten eller sangen - altid drejer det sig om forhold til mennesker og ting. Hjemstavn er et billedsvangert ord, som tit og ofte står for identitet, henviser til identitet - identitet som overensstemmelse mennesker imellem og deres omgivelser, identitet som modbegreb til fremmedgørelse.

Den nye udvikling består klart nok deri, at den nævnte sammenhæng bliver stadigt tydeligere og integreres i hjemstavnsbegrebet. Dette kunne endnu engang belyses ved hjælp af filmen: Både den filmiske avantgarde og de mere avancerede tilskuere vendte sig i længere tid bort fra hjemstavnsfilmen, og den blev i bedste fald parodieret og grint af. Derefter, d.v.s. efter 1970, fremkom en ny type hjemstavnsfilm. Film som Hauffs "Matthias Kneissl", Schlöndorffs "Der plötzliche Reichtum der armen Leute von Krumbach", Vogelers "Jaider", sådanne film overtog den gamle etikette. Den gamle hjemstavnsfilms forløjede instrumentarium blev reorganiseret, og de samfundsmæssige forhold blev i de nye film stillet på benene, således at det nu ikke kun drejede sig om den hjemlige natur og skæbneforbundetheden, men om en hjemstavn hvis tilblivelse mennesker var en del af, og som de kunne sige fra overfor.

Ina-Maria Greverus sagde i forbindelse med et tilbageblik på mindesmærkeåret, at det ville have været bedre om politikerne, i stedet for at tage udgangspunkt i nostalgibølgen, havde inddraget den nærmere i deres overvejelser. Det er jo faktisk således at hjemstavnsurrogater ikke blot har fået menneskenes længsler og behov til at sove hen, men samtidigt har holdt dem i live. Gennem de falske billeder skimtedes undertiden drømmen om det ægte liv, drømmen - ikke altfor alment og abstrakt forstået - om identitet.

Der er mange årsager til den aktive forandring i nutidens forståelse af hjemstavnen. Her skal anføres tre, der er forbundet tæt med hinanden:

1. for nogle år siden fremlagde de to amerikanske organisationssociologer Emery og Trist en systematisk beskrivelse af de forskellige typer af menneskelige miljøer eller omgivelser. De betegner her den type miljø som er fremherskende i de avancerede industrisamfund som "det turbulente miljø". Med denne type menneskeligt livsmiljø er der tale om forhold, som ikke blot

er komplekse og dynamiske, men komplekse i en sådan grad at de enkelte forsøg på bemestring af dem ofte ophæver hinanden gensidigt, og at de kontroller som indsættes ofte fører til ny usikkerhed. Det er ikke hensigten her at diskutere disse undersøgelsesresultater i detaljer. Accepterer man imidlertid tendensen i dem, ser man en vigtig konsekvens for vor sammenhæng. Det drejer sig om det miljø som er fjernet mest fra hjemstavnen, men hvor samtidig de som er placeret i det har det mest påtrængende behov for at føle sig hjemme. Hjemstavn i denne betydning er et nærmiljø som er gennemskueligt og kan forstås, som fungerer som en ramme inden for hvilken forventninger til egen og andres adfærd kan stabiliseres, og inden for hvilken det er muligt at agere på en rationel og kalkulerbar måde. Sådan forstået er hjemstavn det modsatte af fremmedhed og fremmedgørelse, nemlig et domæne for tilegnelse, for aktiv indflydelse og tillid.

2. Hvor vanskeligt gennemskuelige forholdene end er, og hvor vanskeligt det end er at få hold på informationsstrømmen, så står dog én ting klart for mange, nemlig at de som skaber de nævnte turbulenser normalt ikke befinder sig der hvor de fleste mennesker bor og arbejder, men skal findes i de økonomiske og politiske magtcentre. Således vokser mistroen til kapitalerne - og det i ordets dobbelte betydning som hovedstæder med centralt magtapparat, og som ophobninger af kapitalmagt. Mod planlægningens udstrakte normering vender sig det som den konservative politiker Justus Möser har kaldt "lokalfornuft", altså en aktiv holdning til hjemstavnen som ikke "dyrker" den som blot og bar overflade, men som forsøger at bevare kontrollen med tingene, at gøre både arbejde og fritid mere human, som videre forsøger at udvikle "lokale teknologier" og står fast på regionale krav mod de nivellerende tendenser udefra.
3. Endnu et vigtigt aspekt forsvinder ofte ud af synsfeltet - vigtigt fordi det kan frigøre hjemstavnsbegrebet noget fra dets begrænsninger og bornerthed. Tidligere, altså før det igen blev acceptabelt at tale om hjemstavn, fandtes der også andre forsøg på at trække sig tilbage, nemlig forsøg på at skabe en erstatningshjemstavn i en snæver kreds, forsøg på at modstå turbulenserne i smågrupper, det være sig i form af den privatistiske tilbagetrækning til familien eller andre, nye familiære gruppedannelser. Hjemstavns aktuelle muligheder opstår ikke blot på baggrund af en krise i de større sammenhænge (tænk f.eks. på turbulenserne), men også på baggrund af en krise i de just nævnte snævre gruppedannelser. Det viste sig nemlig at disse overalt

begrænsedes af deres eget snævre perspektiv, at sådanne små enheder var og blev henvist til deres egne nærmere og fjernere umiddelbare omgivelser. Heller ikke et nyt socialt liv i små grupper kan fungere, med mindre det er forankret i en mere pålidelig større sammenhæng, som man kunne kalde hjemstavn. Hjemstavn får sin særlige betydning i den nuværende situation derved, at det er en rumlig og social enhed hvis rækkevidde er mellemlang.

Det der er fælles for de nævnte udviklingstendenser er at hjemstavn ikke længere opfattes som en kulisse, men som en livssammenhæng, et aktivt opgør som ikke standser ved hjemstavns symboler og emblemer. I denne sammenhæng passer en bemærkning af Heinrich Böll, som talte om en ny bølge af hjemstavnsfordrevne, nemlig de som er blevet fordrevet af støj og biler, af arkitektoniske fejltagelser og huslejeåger. I samme forbindelse kan også anføres Max Frischs opfordring til at "holde øje med dem som virkelig føler sig hjemme, nemlig jord-og pengebesidderne". Sådanne sammenhænge ville tidligere, og indtil for ganske nyligt, ikke være blevet behandlet i forbindelse med hjemstavn. Det er spørgsmål om identitet, noget som kræver stabile sociale og kulturelle omgivelser.

Man kan naturligvis spørge om hjemstavnsbegrebet er adækvat i forhold til disse generelle problemer vedrørende det reelle nærmiljø, en meningsfuld måde at leve på, menneskenes måde at leve venligt med hinanden på, tilfredsstillende relationer og interaktioner. Jeg indrømmer at der kan være forskellige opfattelser af dette. Hvis man imidlertid ser bort fra at begrebet begynder at få indpas i ugebladsromanernes dagligsprog, i taler og foredrag, så er der gode grunde til at videreføre brugen af dette begreb. Her skal anføres nogle enkelte:

Som Karl Krauss engang sagde, så er det for det første bedre at omtale det nye med gamle ord end omvendt. Utænkeligt er det vel ikke at en bibeholdelse af begrebet kan bidrage til en art renselsesproces og således stryge det tilvante mod hårene. Måske bliver man på denne måde hurtigst klar over at - for nu at modificere Brecht - hjemstavnen ikke er særlig hyggelig, at hjemstavn ikke udtømmes med kulissefremstillinger.

For det andet undgår man ved anvendelsen af hjemstavnsbegrebet den privatistiske misforståelse af det i mellemtiden modeagtigt udbredte ord "identitet". Ganske vist er identitet et resultat af personlige balanceakter, hvilket da også bestandigt understreges. Sådanne kan imidlertid ikke realiseres i et abstrakt rum, men forudsætter tilgængelige og forstående omgivelser som man kan stole på. Videre forudsætter de holde- og fixpunkter ikke mindst i rumlig forstand.

Endelig vil det være nyttigt om der via hjemstavnsbegrebet kan formidles noget af den oprindelige varme og følelse, ikke som falsk sentimentalisering, men således at begreb og sag bevarer en vis genstridighed og ikke bliver for fungibel. Netop i denne henseende er hjemstavnsbegrebet overlegent, også i forhold til så udbredt et begreb som miljø. Ifølge Thure von Uxküll er dyrs miljø en omverden, mens menneskers er en verden, altså noget man også kunne kalde hjemstavn. Selv om miljøbegrebet er en rationel størrelse i miljøbeskyttelsesbestræbelserne, så indebærer det dog en risiko for determinisme. En sådan er dødsensfarlig i en tid hvor den "forrådnende natur" - et udtryk Marx udmøntede i forbindelse med sin tids proletariske storbyer - griber stadig mere om sig. Heroverfor har hjemstavnsbegrebet en større historisk dybde som bedre demonstrerer at samfundsmæssige forhold, selv mod tvangen fra de såkaldte realiteter, kan forandres. Den som i dag betjener sig af begrebet må imidlertid hele tiden være opmærksom på hvem der kigger ham over skulderen, hvem der sidder i sufflørkassen. Siger man nemlig hjemstavn må man passe på ikke at falde i den ideologiske afgrund man hele tiden befinder sig i nærheden af når man bruger dette begreb.

En risiko består i at hjemstavnsbegrebet fastholdes i de rene udvendigheder, bliver en fetisch, et sætstykke der køres ind som alibi. Selv i dag optræder begrebet i den gamle kulissestil således at det ikke handler om den egne, en gades, et kvarters eller en kommunes reale identitet, men netop blot bliver et bagvendt billede på en harmløs og kulørt fremstilling af hjemstaven. Fritsvævende folkløse får ofte denne funktion og selv en bred vifte af folkloristiske tilbud kan ikke skjule mangelen på identitetsfremmende strukturer, på en virkelig hjemstavn. Det må dog understreges af folklørens (allerede navnet antyder fænomenets internationale karakter) grænseoverskridende og lettilgængelige karakter bidrager til personlig afspænding. Det er også bedre at flagene på festivaler flagrer sammen i en broget symfoni end at de udtrykker de deltagende gruppers sammenbidte troskabsed.

Også en anden risiko må fremhæves, nemlig den som kan føre til at tilløb til hjemstavnsfølelser på regionalt plan slår om i provinsiel snæversynethed. Brugt på denne måde kan hjemstavn blive til et afskærmet rum for selvtilfredshed eller til parole for gruppeegoistiske krav. Et hjemstavnsbegreb som ikke kan omfatte gæstearbejderne er utilstrækkeligt. Disse vor tids hjemstavns- og fædrelandsløse burde i særlig grad tages i betragtning af dem som ustandseligt tager ordet hjemstavn i deres mund. Dette forudsætter imidlertid en bred, en fri og human opfattelse af begrebet: Hjemstavn som mulighed for livsudfoldelse, ikke blot som angivelse af det sted man er født, hjemstavn forstået som identitet og ikke som

begrænsning af udfoldelsesmulighederne.

Endelig skal nævnes den risiko der består i at hjemstavn bruges som et varemærke under hvilket militant nationalistiske og andre fordækte ideologier sælges - hvad der faktisk sker. Et citat fra et blad som udgives i større oplag af en hjemstavnsforening i Baden-Württemberg, februar 1979: "'Først efter en hel ombygning af verden kan vi føle os hjemme i den" - det er ikke min hensigt at efterabe Ernst Bloch og traske i hælene på Ahasverus. Sådanne maximer udspringer sikker ikke blot af Blochs etiske, men også af hans etniske overbevisninger. Det må være hans sag, min er det ihvertfald ikke". Trods fremmedord og tarveligt sprog skulle det ikke være nødvendigt at kommentere det infame ved disse sætninger yderligere. Skribenten er formand for en stor "folkedragtsforening", og indehaver af embedet som forretningsfører i den modsvarende hjemstavnsforening. Desværre har man ikke hørt medlemmerne tage afstand fra en sådan opfattelse af hvad hjemstavn er for noget. Uden tvivl er den mest citerede bemærkning om hjemstavn den nævnte fordring at "først efter en hel ombygning af verden kan vi føle os hjemme i den". Men det er kun sjældent fremhævet hvor grænseløs - i bogstaveligste forstand - denne fordring er: Det er hele verden der skal ombygges og derved gøres til hjemstavn, ikke blot i hele sin geografiske udstrækning, men også på den måde at hele samfundet og alle livsområder menneskeliggøres. Vel risikerer hjemstavnsbegrebet at miste enhver kontur hvis det ikke relateres til et overskueligt nærmiljø, men disse nære omgivelser har ikke længere nogen tydelig horisont. Hjemstavn og identitet, hjemstavn som identitet, det er kun muligt hvis det, som filosofen Walter Schulz siger, lykkes at forsone "den nære horisonts etik" med "den fjerne horisonts etik".

Note:

Oversat med tilladelse fra Asthetik und Kommunikation Verlags-GmbH, Berlin. Fra Hermann Bausinger: "Heimat und Identität", in: Elisabeth Moosmann (Hg.): Heimat. Sehnsucht nach Identität. Berlin 1980.